

“Erdem, tercihlerimize yön veren bir eğilimdir.”
Aristoteles, Nikomakhos’a Etik, 1106^b 36

DİL VE DEĞER*

Mustafa YEŞİL**

Öz

Dilin ve değerın tahlili felsefe, tarih, iktisat, siyaset ve uluslararası ilişkiler olmak üzere pek çok disiplinin konu edindiğı bir alandır. Bu husus, örtülü bir şekilde ele alınmış olsa bile, zaman bakımından düşünce tarihi ile eşdeğer bir mevzu görünümündedir. Diğer taraftan, “dil felsefesi”nin sistematik bir ilgi alanı olarak ortaya çıkmasından itibaren, dil ve değer hakkındaki izahlar analitik düzeyde ele alınmakta ve böylelikle, dilde kullanılan her bir kelime veya kavram nihai noktaya kadar sorgulanmaktadır. Bu yaklaşımlara dair bir mukayese ise, sadece herhangi bir toplumun algılarına dair biçimsel bir analiz ortaya koymamakta, bilakis dilin ve değerin izah edildiğı metodolojik bir çerçeve sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Değer, Olgu, Dil Felsefesi.

Language and Value

Abstract

Analysis of language and value is an issue many areas like philosophy, history, economics, politics and international relations relate to. This issue, even though discussed in a disguised manner, seems to be an equivalent subject to the history of thought. On the other side, since the emergence of philosophy of language as a systematic study area, the explanations on language and value are discussed in an analytical level, and then the context of each word or concept used in language is thoroughly investigated. A comparison between these perspectives

* Bu makale *Değerler Bilançosu* – Sarı Kitap (Ed. Hasan Hüseyin Bircan ve Bülent Dilmaç), Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, adlı eserde yer alan “Dil ve Değer” adlı yazının yeniden düzenlenmiş halidir.

** Yrd.Doç.Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Felsefe Bölümü, Değerler ve Siyaset Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: yesilmustafa@hotmail.com

both represents a formal analysis of the perception any society has and reveals a methodological framework in which language and value are described.

Keywords: Language, Value, Fact, Philosophy of Language.

Dil sözdizimsel, anlambilimsel ve edimsel unsurlardan meydana gelen bir iletişim ve bildirim vasıtasıdır. Bu üç boyutlu yapı olgusal betimlemelere olanak sağladığı gibi insanî ilginin farklı alanlarına dair izahlara da olanak sağlamaktadır. Nitekim felsefe tarihi boyunca örtük bir inceleme izlenimi uyandıran dil ve değer arasındaki ilişki mevzuu, dil felsefesinin teşekkülü ile birlikte önemli bir tartışma alanı haline gelmektedir. Çünkü söz konusu ilişkiye dair bu sorgulama insanın tercihlerini, zihinsel tutumlarını, davranışlarını, tarih ve kültür algılarını analitik düzeyde izah etmektedir.

I. Dil

Dilin kaynağı ile alakalı çeşitli kuramlara göz attığımız zaman, dilin teşekkülünden önce insanların kendi aralarında herhangi bir bildirim ortaya koyabilmek için işarete müracaat etmeleri uygun bir yaklaşım gibi görünmektedir. Hiç şüphesiz iletişimin bu ilkel düzeyinde bildirimin gerçekleşmesi ancak ve ancak muhatapın işareti ve işaret edileni görebilmesi ile mümkündür. Ancak işaretler vasıtasıyla şekillendirilmiş olan bu işleyiş, dilsel bir yapı ortaya koymadığı gibi, iletişim alanındaki insanî ihtiyaçları bütünüyle karşılamaktan da uzaktır. Çünkü insan duyumsanan öğelere müracaat etmeksizin bildirim tesis etme, zihnindeki duygularını muhataplarına yansıtma ve elde ettiği bilgileri başkalarına aktarma gibi gereksinimler içerisinde. Bu durum ise insanı işaretten daha nitelikli bir bildirim vasıtası arayışına yöneltmektedir.¹

İletişime olanak sağlayan biyolojik unsurları, yani dil, diş, diyafram, ses, çene ve boğaz yapılarını dikkate aldığımız zaman insan ve diğer canlılar arasında görünürde bir benzerlik mevcuttur. Lakin insanın zihnindekini veya zihnindeki ile kastettiğini başkalarına bildirmek için dilsel bir yapı biçimlendirme kabiliyetine sahip olması, onu diğer canlılardan farklılaştırmaktadır. Mesela maymunlar bir aslanın veya bir leoparın yaklaşması hususunda diğer maymunları uyarmak için bazı içgüdüsel işaretlere veya seslenmelere müracaat etmektedirler. Lakin bu işaretlerden veya seslenmelerden hareketle söz konusu türe mahsus dilsel bir yapının teşekkül ettiğini ve bu yapının nesilden nesile devam ettirildiğini iddia etmek mümkün değildir. Aynı şekilde, eğitimcisinin kullandığı birkaç kelimeden hareketle bazı gösteri hareketlerini icra eden yunus balıklarının durumu, işittikleri bazı kelimeleri tekrar eden papağanların durumu vb. dilsel bir eylem olarak nitelendirilmezler. Çünkü görünürde bir iletişim izlenimi uyandıran bu eylemler hem basit olgularla sınırlıdır hem de söz konusu canlılar ilgili kelimelerin

¹ Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf* (Tahk. ve Takd. Muhsin Mehdi), Dâru'l-Meşrik, Beyrût, 1990, ss. 75-76, 135.

anlam içeriklerine sahip olacak bilinç düzeyinde değildirler. Fakat insan ise harfler, harflerden müteşekkil kelimeler, kelimelerden müteşekkil cümleler tesis ederek devasa bir dil yapısı meydana getirme kabiliyetine sahiptir. Nitekim sözlük, ansiklopedi, roman vb. türden binlerce kitabın en nihayetinde yirmi dokuz harften türetilmiş olması, yani sınırsız kullanım kombinasyonuna sahip devasa bir kelime dağarcığına sahip olması, insanın söz konusu mukayesedeki konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Üstelik insanın sahip olduğu bu iletişim yapısı her koşulda duyumsanan öğelere bağımlı olmadığı gibi, basit olgularla da sınırlı değildir.

Herhangi bir dil toplumunda doğmuş olan bebeğin dil edinme sürecine dair gözlemler de dilin yapısı ile alakalı aydınlatıcı ipuçları içermektedir. Nitekim ilgili süreçte bebek herhangi bir dilsel yapı biçimlendirmekten ziyade, hâlihazırda mevcut olan bir iletişim sistemine uyum sağlama teşebbüsü içerisinde. Yani hem adlandırma ve anlamlandırma hem de dil, anlam ve nesne arasındaki ilişki önceki nesiller tarafından zaten belirlenmiştir, bebeğin ise iletişim ihtiyacını karşılayabilmek için bu mevcut delâlet zincirini kavraması gerekmektedir. Gözlem cümleleri bebek için adeta dile giriş kapılarıdır. Çünkü o, aile fertlerinin ve çevresindeki insanların kullanmış olduğu gözlem cümlelerini nesnelerle veya olgularla ilişkilendirerek dilin kullanımına yavaş yavaş aşına olmaktadır. Bu düzeyde birey, aile fertleri veya çevresindeki insanlar konu edinmiş olsalar bile, olgusal bağlamı yansıtmayan kelimelerin ve cümlelerin delâlet bağlamını kavramaktan acizdir. Ancak o, biyolojik ve zihinsel gelişimine paralel olarak, zamanla dil içerisindeki soyut ve kuramsal izahların kullanım bağlamlarını ve bilgilerini idrak eder hale gelmektedir. Bu yönüyle, ister dilin ilk teşekkül düzeyine dair kuramları ele alalım isterse herhangi bir dil toplumunda doğmuş olan bebeğin dil edinme sürecini ele alalım, dil her halükarda sadece duyumsanan öğelere delalet etmek için kullanılan bir yapı değil, aynı zamanda zihindekini veya zihindekiler ile kastedileni açıklamak için kullanılan bir vasıta.

II. Değer

Değer, herhangi bir şeye yönelik olumluluk veya olumsuzluk nitelendirmesidir. Bu yönüyle nesneleri, nitelikleri, ilişkileri, davranışları, duyguları, amaçları vb. unsurları değer taşıyıcıları olarak ele almak mümkündür. Filozoflar değeri genellikle “kendinde değeri olan”, “araçsal değeri olan”, “doğası gereği değeri olan” ve “ilişkisel değeri olan” olmak üzere dört ana kategoride ele almaktadırlar. Nitekim “*kendinde değeri olan*”, başka bir şeyden dolayı değil, sadece ve sadece kendinden dolayı değerli olan şeydir. Bazı düşünürler bu kavramı açıklamak için söz konusu değerın kaynağı ile alakalı izahlara yoğunlaşırken, bazıları ise belirli türden duyguları veya hazları bu kavramla ilişkilendirme gayreti içerisinde girmektedirler. Hiç şüphesiz, devlet ve sağlık gibi, herhangi bir şeyden bağımsız olarak, kendinde değeri olan şeylerin varlığı veya yokluğu önemli bir tartışma konusudur. Diğer taraftan, Aristoteles (MÖ 384-322)

mutluluğu kendinde değeri olan en üst nitelik olarak ele alırken, Epikür (MÖ 341-270) ise mutluluğu haz vasıtasıyla erişilen nihai gaye olarak göz önünde bulundurmaktadır.²

“*Araçsal değeri olan*”, kendinde değeri olan herhangi bir şeyin ortaya çıkmasına vasıta olma bakımından değerli olan şeydir. Mesela, sağlık kendinde değeri olan bir şey ise ve spor yapmak da sağlıklı olmak için bir vasıta ise, bu durumda spor yapmak araçsal değeri olan bir davranıştır. Benzer şekilde, sağlık hizmetlerinin ücretli olduğu bir ortamda tedavi olabilmek için para gerekli ise, bu durumda sağlığı yeniden elde edebilmek için para araçsal bir değere sahiptir.³

“*Doğası gereği değeri olan*”, tecrübe edilmesiyle, farkına varılmasıyla veya göz önünde bulundurulmasıyla doğal yapısından dolayı değerli kabul edilen şeydir. Mesela, güzel bir gün batışını izlemenin bir değere sahip olması, bu türden bir gün batışının doğası gereği değer içermesinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, bir kimsenin parlak bir mücevherden edindiği güzel izlenim o kişi için öznel bir değer ifade etse bile, bu mücevherin parlaklık veya ağırlık değeri onun doğası gereği sahip olduğu nesnel bir değerdir. “*İlişkisel değeri olan*” ise, bir şeyin başka bir şeyle ilişkili olmasından dolayı değerli olan şeydir. Mesela, piyasa değeri kavramını bu türden bir nitelendirme ile ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü hiçbir eşya bu değere kendiliğinden sahip olmadığına göre, organize bir ekonomik toplumun karmaşık ağı tarafından eşyalara biçilen piyasa değeri en nihayetinde ilişkisel bir değerlendirmedir. Aslında değer türlerinin pek çoğu ilişkisellik içermektedir. Lakin, söz konusu değerlendirme türünde ilişkisel bağlam daha belirleyicidir.⁴

Değer kavramı ile alakalı genel tasniften anlaşıldığı kadarıyla, değerler, değerlendirmenin yer aldığı deneyim alanlarına göre farklılık göstermektedirler. Bu durumda söz konusu çeşitlilik bize ekonomik değerler, epistemik değerler, estetik değerler, ahlâkî değerler, ulusal değerler, sosyal ve kültürel değerler olmak üzere çok geniş bir alan tahsisi sunmaktadır. Nitekim parasal değer, ticari değer, finansal değer ve piyasa değeri gibi kavramlar ekonomi biliminin yapıtaşı niteliğindeki kavramlar iken, ucuz, pahalı, kârlı ve lüks gibi gündelik dilde kullanmaya alışık olduğumuz pek çok kavram ise söz konusu değer veya değerlendirme türünün geniş bir uygulama alanına sahip olduğunu açıkça ortaya

² William K. Frankena, *Ethics* (Second Edition), Prentice-Hall, New Jersey, 1973, s. 82; Noah M. Lemos, “Value”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999, s. 948; J. G. Lennox, “Health as An Objective Value”, *The Journal of Medicine and Philosophy* 20: Kluwer Academic Publishers, 1995, s. 499.

³ Frankena, *Ethics*, s. 82; Lemos, “Value”, ss. 948-949.

⁴ William Smart, *An Introduction to The Theory of Value* (Fourth Edition), Macmillan and Co. Limited, London, 1931, s. 6; Frankena, *Ethics*, s. 82; Lemos, “Value”, s. 949.

koymaktadır.⁵ Diğer taraftan doğruluk, yanlışlık, geçerlilik ve tutarlılık gibi temel mantıksal kavramlar bilgiyi elde etme sürecinde sık sık kendilerine müracaat ettiğimiz epistemik değerlerdir.⁶ Hatta bir gazetecinin herhangi bir olayın haber değeri taşıyıp taşımadığına dair bireysel veya kurumsal kanaati en nihayetinde bir değerlendirme edimidir. Elbette, değer kavramını veya değerlendirme türlerini içeren bütün alanlara mahsus örneklendirme teşebbüsü içerisine girmek, dil ve etik değer arasındaki ilişkiyi irdelemeye çalışan bir araştırmanın kapsamını aşmaktadır.

Etik değer, “iyi” veya “kötü” olduğu düşünülen herhangi bir davranışa veya duruma yönelik nitelendirmedir. Örneğin, hayatta kalma mücadelesi veren mağdur insanların zorunlu barınak ve gıda ihtiyaçlarını karşılama eylemini iyi bir davranış olarak nitelendirmek mümkün iken; insanların emeklerini istismar etme ve haksız kazanç sağlama gibi eylemleri ise kötü birer davranış olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak bu türden değerlendirmelerin mantıksal zeminini daha detaylı bir şekilde izah edebilmek için iyi ve kötü kavramlarının çeşitli kullanım biçimlerine işaret etmek gerekmektedir.

Etik anlamda değer-kuramları iyiliğin doğasını belirleyen ve hangi şeylerin iyi olduğunu ortaya koyan temellendirmelerdir. Hiç şüphesiz, pek çok durumda bir şeyi iyi olarak nitelendirmek güneşin, havanın, herhangi bir şehrin veya bu şehirdeki tarihi bir yapıtın iyi olarak nitelendirilmesinden çok daha farklıdır. Aslında bu durum iyi kavramının kullanımına dair bir belirsizlik îması ortaya çıkarsa da, herhangi bir dil toplumundaki bireyler söz konusu kavramın etik değerleri ifade etmekten daha farklı kullanım biçimlerine ve bağlamlarına sahip olduğunu kolayca kavrayabilmektedirler. Çünkü genel itibariyle, iyi kavramının etik değer olarak kullanımı, bu kullanımın insanlarla, onların karakterleriyle, gayeleriyle, davranışlarıyla ve bu davranışların neticeleri ile ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan bir etik değer olarak iyiyi, sadece arzu edilen şey olarak ele almak, bu kavrama dair tatmin edici genel bir tanım ortaya koymamaktadır. Çünkü söz konusu kavram soyuttur ve belirli bir betimleyici içeriğe sahip değildir.⁷

Değer türlerine dair tasnifte ifade edildiği gibi, ahlâk filozoflarının pek çoğu “kendinde iyi” kavramına müracaat etmektedirler. Bir değer türü olarak bu iyiliğin, başka bir şeyden dolayı değil, sadece ve sadece kendinden dolayı iyi olduğu iddia edilmektedir. Nitekim Aristoteles’in en üst iyi (summum bonum) olarak nitelendirdiği mutluluk, insanların sadece kendisinden dolayı talep ettikleri kendinde iyidir. Kant (1724-1804) ise, kendinde iyi olan tek şeyin, yani koşulsuz

⁵ Karl Aschenbrenner, *The Concepts of Value: Foundations of Value Theory* (First Edition), D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1971, s. 254.

⁶ Aschenbrenner, *The Concepts of Value: Foundations of Value Theory*, s. 389.

⁷ Oskari Kuusela, *Key Terms in Ethics*, Continuum, London, 2011, ss. 43-44.

olarak iyi olan tek şeyin iyi niyet (good will) olduğunu ileri sürmektedir. Bu durumda kendinde iyi, diğer etik değerlendirmelerin, yani araçsal olarak iyi olanların, nihai anlamda kendisine dayandığı temeldir. Bir başka ifadeyle kendinde iyiliği elde etmek, erdemli insanî davranışların ulaşmak istediği nihai gayedir. Bu bağlamda tekçi değer kuramcıları kendinde iynin sadece bir tür olduğunu iddia ederlerken, çoğulcu değer kuramcıları ise kendinde iynin çok farklı türlerinin mevcut olabileceğini ifade etmektedirler. Diğer taraftan iyi olan her şeyin göreceli olarak iyi olduğunu iddia ederek, kendinde iyi kavramını inkar eden alternatif kuramlar da mevcuttur.⁸

Bir değer ifadesi olarak kötülük kavramının kullanımına gelince, bu konu -özellikle geleneksel teizme yönelik en yoğun eleştirilerden birisi olarak kabul edilen kötülük problemi tartışmalarında- iki kategoride ele alınmaktadır. Bu kategorilerden birisi “doğal kötülük” iken, diğeri ise “ahlâkî kötülük” tür. İnsanî eylemlerden ziyade, tabii olarak meydana gelen depremlerin, salgın hastalıkların, sel felaketlerinin vb. ortaya çıkardığı neticeler doğal kötülük olarak nitelendirilmektedir. Hatta bazen yeryüzündeki verimsiz toprakların ve çöllerin, akrep ve yılan gibi zararlı canlıların, sağırlık, dilsizlik, körlük ve çirkinlik gibi bedensel kusurların doğal kötülük olarak değerlendirilme eğilimi vardır. Hiç şüphesiz burada teizme yöneltilen temel soru, sınırsız bilgiye ve kudrete sahip olduğu iddia edilen Tanrı’nın bu türden kötülüklerin varlığına hangi gerekçelerle müsamaha gösterdiği ya da onları engelleme kudretine sahip olup olmamasıdır. Bu noktada bir kuram tabiatta doğal kötülüğün mevcut olmadığını iddia ederken, bir diğer kuram ise Tanrı’nın sınırlı olduğunu ve dolayısıyla, meydana gelen doğal kötülükleri engelleyecek bilgiye ve kudrete sahip olmadığını ifade etmektedir. Hiç şüphesiz söz konusu sorunun ön kabüllerini dikkate alan bir teistin verebileceği muhtemel yanıt, Tanrı’nın mücade ettiğİ her bir kötülüğün daha büyük iyilikler için gerekli olduğu ifadesidir.⁹

Sınırsız bilgiye ve kudrete sahip olan Tanrı’nın varlığı ile evrendeki kötülüğün varlığını, birlikte bulunma bakımından, mantıksal bir tutarsızlık olarak ele alan yaklaşıma verilen yanıt *özgür irade* savunmasıdır. Bu teşebbüs Tanrı’nın kötülüğe müsamaha gösterme gerekçeleri üzerinde spekülasyon yapmadığı gibi, Tanrı’nın varlığı ile evrendeki kötülüğün varlığını mantıksal bir tutarsızlık olarak da ele almamaktadır. Yani insan nedensel olarak belirlenmemiş özgür eylemlere sahip değil ise, onun tercihlerini veya davranışlarını etik değerlendirmeye tabi tutmak mümkün değildir. Bu noktada tartışmanın ağırlık noktası, tabiatta mevcut

⁸ John Deigh, “Ethics”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999, s. 285; Kuusela, *Key Terms in Ethics*, ss. 44-45; Frankena, *Ethics*, s. 96.

⁹ Philip L. Quinn, “Philosophy of Religion”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999, s. 699.

olduğu iddia edilen doğal kötülüklerden ziyade, insana mahsus bir değerlendirme biçimi olan ahlâkî kötülükler yönelmektedir. Yani ahlâkî kötülük, tercihlerinde veya davranışlarında özgür olmaları bakımından etik değerlendirmeye konu olan insanî bir olgudur. Netice itibarıyla, tıpkı bir değer ifadesi olarak iyilik kavramının kullanımında olduğu gibi, bir tercihin veya eylemin ahlâkî kötülük içerip içermediğini belirleyen kriterler de kuramdan kurama farklılık gösterebilmektedir.¹⁰ Mesela bir kuram herhangi bir tercihin veya eylemin ahlâken kötü olup olmadığını mutluluk kriteri ile belirlerken, bir diğer kuram ise aynı değerlendirme için fayda prensibini ölçüt olarak kullanabilmektedir.

III. Dile konu olma bakımından olgu-değer ayrımı

Dil felsefesi tarihine baktığımız zaman, bilimin dilini gündelik dilin belirsizliklerinden muhafaza etmek için kusursuz bir dil arayışı içerisine giren çeşitli teşebbüsler mevcuttur. Özellikle mantıkçı pozitivist gelenek, doğrulama ilkesini temel ölçüt olarak benimsemekte ve böylelikle, dili, gündelik kullanımlardan ziyade, olgusal bildirimler ile sınırlandırma gayreti içerisine girmektedir. Yani, bu teşebbüste dilin temel işlevi dünyayı resmetmek, olguları betimlemektir.¹¹

Frege (1848-1925), Russell (1872-1970) ve Wittgenstein (1889-1951) gibi dil filozofları benimsemiş oldukları göndergeci anlam kuramları ile mantıkçı pozitivist geleneğin temsilcileri konumundadırlar. Çünkü göndergeci anlam kuramlarına göre, dilde kullanılan herhangi bir kelimenin karşılık geldiği bir gönderge veya nesne mevcut değilse, söz konusu kelimenin anlamsız telakki edilmesi gerekmektedir. Mesela, dolaylı delâlet kuramını benimseyen Frege herhangi bir göndergeye karşılık gelmeyen kelimelerin zihinsel tasarımlarını dikkate değer bulmamaktadır. Çünkü onun kabulüne göre, herhangi bir kelimenin anlamı, o kelimenin karşılık geldiği nesnenin kendisini sunuş biçimidir. Bu yönüyle anlam, nesneden elde edilen nesnel veridir. Bir cümlemin anlamı ise, o cümlemin doğruluk değeridir. Yani Frege açısından, hem herhangi bir nesneye karşılık gelmeyen kelimeleri hem de doğruluk değeri içermeyen cümleleri anlambilimsel olarak dikkate değer bulmak pek mümkün değildir.¹²

¹⁰ Quinn, "Philosophy of Religion", s. 699.

¹¹ Alexander Miller, *Philosophy of Language* (Second Edition), Routledge, New York, 2007, s. 120; Zeki Özcan, *Dil Felsefesi I (Mantıkçı Paradigma)*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 172.

¹² Gottlob Frege, "Anlam ve Gönderge Üzerine" (*Anlam*, Ed. Mark Richard, içinde, Çev. Halil Kayıkçı), Gugukkuşu Yayınları, Ankara, 2012, ss. 59-65; Anthony Kenny, *Frege An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*, Blackwell Publishers, Malden MA, 2000, ss. 126-141; Atakan Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003, ss. 115-117.

Russell doğrudan delâlet kuramını benimseyerek dili olgusal bildirimlerle sınırlandırma bakımından daha katı bir tutum içerisine girmektedir. Çünkü Frege anlam ve gönderge arasında bir ayrım yaparken, Russell ise anlam ve göndergeyi aynı şey olarak ele almaktadır. Yani Russell açısından herhangi bir kelimenin anlamı, o kelimenin karşılık geldiği nesnedir. Bu yönüyle, olgusal bağlama karşılık gelmeyen herhangi bir söylemin anlamlılık ifade etmesi söz konusu değildir.¹³

Erken dönem Wittgenstein ise dil ve dilin mantığı ile alakalı tartışmalar üzerine yoğunlaşmakta ve böylelikle, doğru düşüncelerin toplamını dünyaya ait bir betimleme olarak nitelendirmektedir. Yani o, benimsemiş olduğu resim kuramından hareketle dünyayı olguların bir toplamı olarak ele almakta ve bu olgusal bağlamın dışında kalan şeylerin ise bu dünyaya ait olmadıklarını iddia etmektedir. Hiç şüphesiz etik önermelerin ve değerlendirmelerin bu olgusal yapı içerisinde bir doğru düşünme biçimi olarak resmedilmesi mümkün değildir. Bu yönüyle insan, herhangi bir tercihin veya eylemin iyi ya da kötü olduğu belirleyebilecek, hatta hayatın anlamını ifade edebilecek olgusal ölçütlere sahip değildir. Sadece ve sadece olgusal durumun düşünülebilir olduğu bir yaklaşımda ise, varolmayan etik önermeler hakkında, yani konuşulması mümkün olmayan şeyler hususunda sessizliğin muhafaza edilmesi gerekmektedir.¹⁴

Mantıkçı pozitivistler ve bu geleneğin yaklaşımlarını benimseyen söz konusu düşünürler, dili olgularla sınırlandırmayı amaç edindikleri gibi, felsefeden metafiziği dışlamayı da gaye edinmektedirler. Mantıkçılık ve katı bilimcilik izlenimi uyandıran bu tutum, etik değerlendirmeleri, hayata dair metafizik anlam arayışlarını ve benzeri teşebbüsleri bilimden dışlama konusunda ısrarcıdır. Çünkü bu yaklaşıma göre, bilim betimlediği olgular üzerinde iyi veya kötü gibi etik değerlendirmelerde bulunmadığı için, dilin de bu türden değerlendirmeleri konu edinmesi abesle iştir.¹⁵

Mantıkçı pozitivist geleneğin olgu-değer ayrımı sadece ilgili iki alanla sınırlı kalmamakta, bir bildirim ve iletişim vasıtası olan dil de konu tercihi bakımından söz konusu ayrım ile doğrudan muhatap olmaktadır. Yani, dil sadece olguları dikkate aldığı durumda değerlerden uzaklaşmakla, sadece değerleri dikkate aldığı durumda ise olgusal olandan uzaklaşmakla itham edilmektedir. Bu durumda, özellikle göndergeci anlam kuramlarını dikkate aldığımız zaman dil,

¹³ Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş*, ss. 118-120; William G. Lycan, *Philosophy of Language A Contemporary Introduction*, Routledge, New York, 2008, s. 65.

¹⁴ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (Çev. Oruç Aruoba), Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s. 167; Atakan Altınörs, *Dil Felsefesi*, 7 Renk Basım Yayın, İstanbul, ss. 178-181.

¹⁵ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık* (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Metis Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 79-96.

konu tercihi bakımından ilgili ayrımın bir tarafını tercih etme zorunluluğu ile yüzleşmek zorunda kalmaktadır.

Dilin konu edindiği veya konu edinmesi gerektiği alanlar ile alakalı daha genel bir bakış açısı ortaya koyabilmek için olgu-değer ayrımını ontolojik ve epistemolojik olarak analiz etmek gerekmektedir. Dili olgusal bildirimler ile sınırlandırma gayreti içerisinde olan mantıkçı pozitivistler ve bu geleneğin temsilcileri konumundaki dil filozofları, aslında, dilde kullanılan her bir ifadeyi “yakın deneyimi” gösteren bazı mantıksal ve matematiksel terimler ile eşdeğer hale getirmeyi arzu etmektedirler. Lakin kelime-olgu ya da cümle-olgu arasındaki bu mutlak uygunluk varsayımı sağlam temelden yoksun olmakla itham edilmektedir. Bir başka ifadeyle, söz konusu itham dilde kullanılan her bir ifadenin doğrulama ve yanlışlama kabul edeceğini varsayarak “teori” ve “deneyim” arasındaki bağa mutlakiyet atfeden pozitivistizmin indirgemecilik dogmasına yönelik en ciddi eleştiridir. Çünkü kendisi üzerine ham deneyimlerin uyarlandığı ve tertip edildiği kavramsal şemanın dilsel bir yapı olarak teşekkül etmiş olması hem duyu organları vasıtasıyla elde edilen malumatın teorisi olan epistemolojiyi hem de var olan şeyin teorisi olan ontolojiyi dilsel bir yapı ile ilişkili hale getirmektedir. Yani, mantıkçı pozitivistlerin iddia ettikleri gibi, dili olgusal bildirimler ile sınırlandırmış olsak bile, dünyayı betimlemek için kullandığımız kelimeler veya teoriler en nihayetinde olguların “saf yansımaları” değildirler.¹⁶

Bazı düşünürler hem kavramlar bütünü olarak bir bilimsel teorinin kendi deneysel içeriğini tam olarak yansıtmayabileceğini hem de dünyayı anlamının farklı biçimlerinin mevcut olabileceğini iddia ederek mantıkçı pozitivistizmin doğrulama ilkesine yönelik ciddi eleştiriler yöneltmektedirler.¹⁷ Aslında bu tartışmayı önermelerin epistemik değerlerini ifade etme bakımından “-dır.” ve “olması gerekli-dir.” eklemeleri arasındaki bağıntıdan hareketle devam ettirmek de mümkündür.

Hiç şüphesiz bilimsel bir dil, olguları dünyadaki var oldukları hal üzere betimlemeyi amaçladığı için teorik düzeyde “olması gerekli-dir.” eklemeni kendi bünyesindeki önermelerden uzak tutmaktadır. Çünkü bilim betimlediği olgular üzerinde iyi, kötü, doğru, yanlış, haklı, haksız gibi “olması gerekli-dir” şeklindeki

¹⁶ Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 161-164; W. V. Quine, *From a Logical Point of View*, Harper and Row, New York, 1963, ss. 16-17; Peter Hylton, *Quine*, Routledge, New York, 2007, s. 323; Eve Gaudet, *Quine on Meaning*, Continuum, London, 2006, s. 39.

¹⁷ Lycan, *Philosophy of Language A Contemporary Introduction*, ss. 98-108; W. V. Quine, *Pursuit of Truth*, Harvard University Press, Cambridge, 1992, s. 102; Quine, *From a Logical Point of View*, s. 41; Amorey Gethin, *Language and Thought*, Intellect, Exeter, 1999, s. 65.

değerlendirmeler yapmaktan kaçınılmaktadır. Yani, bu türden değerlendirmeler olgularda içerilen betimlemeler vasıtasıyla yansıtılması mümkün olmayan değerlendirmelerdir. Mesela, “Su H₂O bileşimidir.” önermesi olgusal bağlamı yansıtan bilimsel bir değerlendirme iken, “Size su ikram eden kişiye teşekkür etmeniz gereklidir.” ifadesi ise olgusal bağlamı yansıtmayan ve bu yönüyle bilimsel kategorinin dışında kalan farklı bir değerlendirme türüdür. Elbette bu girişimin temelinde bilimsel dili öznel olandan ziyade objektif olanla ilişkilendirme gayreti yatmaktadır. Ancak, bilimsel bir teşebbüs dili olgularla sınırlandırmayı amaç edinse bile, “doğruluk” ve “yanlışlık” gibi epistemik değerlerin kendisi vasıtasıyla elde edildiği “dır” eklemi olgularda bizzat içerilen bir yargı ya da değerlendirme değildir. Yani, Frege’nin söylemlerinin aksine, doğruluk ve yanlışlık değerleri insandan bağımsız bir şekilde dış dünyada mevcut olan soyut ögeler değildirler. Bu yönüyle hem “-dır.” hem de “olması gerekli-dir.” eklemleri ile neticelenen önermeleri veya ifadeleri mutlak anlamda insanî unsurdan soyutlamak mümkün değildir. Mesela, güneşin dünyanın etrafında döndüğünü iddia ederek, yüzlerce yıl bilimsel ve rasyonel olarak kabul edilen, hatta doğruluk değeri bile tartışılmayan Batlamyus (90-168) teorisinin devrimci bir şekilde yanlışlanmış olması, bilimsel değerlendirmelerin yapısındaki insanî unsuru ifşa etme bakımından tarihi bir örnektir. Elbette söylemek istediğimiz şey, teorilerin deneyimi dikkate almaksızın şekillenen dilsel yapılar olması değil, bilakis sadece olguları betimlemek isteseler bile her bir bilimsel değerlendirmenin insanî boyutunun olabileceği iddiasıdır.

Dile konu olma bakımından olgusal bağlamı hem kavramlardan müteşekkil “teori” ve “olgu” arasındaki ilişkiden hem de “-dır.” ve “olması gerekli-dir.” eklemleri arasındaki münasebetten hareketle incelediğimiz zaman durum bu şekildedir. Diğer taraftan, konuyu daha detaylı bir şekilde izah edebilmek için, olgusal bağlamda olduğu gibi, dile konu olma bakımından değer bağlamını da ontolojik ve epistemolojik olarak analiz etmek gerekmektedir. Değerin, yani etik değerlendirmelerin, ontolojik analizi “ahlâkî gerçekçilik” (moral realism) ve “ahlâkî öznelcilik” (moral subjectivism) olmak üzere iki farklı metafizik yaklaşım ortaya çıkarırken, epistemolojik analizi ise “doğalcılık” (naturalism), “akılcılık” (rationalism) ve “kavranamazlık” (noncognitivism) olmak üzere üç farklı yaklaşım ortaya çıkarmaktadır.¹⁸

“Ahlâkî gerçekçilik” öğretisi etik niteliklerin insanî algılamalardan bağımsız bir şekilde dış dünyada bir gerçeklik olarak mevcut olduklarını iddia etmektedir. Elbette bu öğretiyi benimseyen bir düşünür için etik objektif bir disiplindir ve objektif doğrulara sahiptir. Diğer taraftan, ahlâkî gerçekçilik etik niteliklerin özelliklerini sorgulama bakımından kendi içerisinde iki grupta ele alınmaktadır. Mesela, Platon (MÖ 427-384) ve G. Moore (1873-1958) gibi

¹⁸ Deigh, “Ethics”, ss. 287-288.

düşünürler etik nitelikleri, deneysel niteliklerden bağımsız bir şekilde, salt rasyonel ve indirgenemez nitelikler olarak ele alırlarken; Aristoteles ve Mill (1806-1873) gibi düşünürler ise bunları deneysel ve deneysel olana indirgenebilen nitelikler olarak ele almaktadırlar. “Ahlâkî öznelcilik” yaklaşımı etik nitelendirmelerin gerçekliğini inkar etmektedir. Bu öğreti objektif etik doğruların mevcut olamayacağını iddia etmekte ve böylelikle, bir tercihin veya davranışın iyi ya da kötü olduğunu söylemekle aslında bir duygunun, düşüncenin veya zihinsel durumun ilgili tercihe veya davranışa kişisel olarak yüklendiğini ifade etmektedir. Antik felsefede Protagoras (MÖ 481-420), modern felsefede Hume (1711-1776) ve çağdaş felsefede ise Sartre (1905-1980) bu öğretinin temsilcileri konumundadırlar.¹⁹

Dil ve değer arasındaki ilişkiyi epistemolojik boyutuyla ele aldığımız durumda, “doğalcılık” kuramı etik bilginin deneysel olarak elde edildiğini iddia etmekte ve bundan dolayı, etik kavramları doğal fenomenler ile ilişkilendirmektedir. “Akılcılık” kuramı etik bilginin a priori olduğunu iddia etmekte ve böylelikle, etik kavramları, doğal ve duysal fenomenlerden farklı bir şekilde, salt rasyonel ve matematiksel paradigmlar ile ilişkilendirmektedir. “Kavranamazlık” öğretisi ise, söz konusu iki yaklaşımın aksine, etiğin gerçek bir bilgi alanı olmadığını ifade etmekte ve böylelikle, gerçekte hiçbir etik kavramının mevcut olamayacağını iddia etmektedir. Yani, bu yaklaşıma göre, doğru, yanlış, iyi ve kötü gibi kelimeler hiçbir bilişsel anlama sahip değildirler, bu kelimeler daha ziyade düşünceleri ve duyguları açığa çıkarmaya, davranışları ve eğilimleri etkilemeye, kararları açıklamaya yaramaktadırlar. Etik değerlendirmelerin epistemolojik boyutu bakımından, Mill doğalcılık kuramının etkili bir temsilcisi iken; Kant ve sezgici düşünürler akılcılık öğretisinin temsilcileri konumundadırlar. “Kavranamazlık” yaklaşımı ise, Hume’un akılcılık kuramına yönelik eleştirilerinden ciddi bir şekilde etkilenen R. M. Hare (1919-2002) gibi düşünürlerin çalışmalarında içermektedir.²⁰

Tıpkı dil ve olgu arasındaki ilişkide olduğu gibi, dil ve değer arasındaki ilişkinin ontolojik düzeyinde de insanî unsur etkenini izah etmek gerekmektedir. Nitekim, şayet Platon’un kabul ettiği gibi, etik nitelikler insanî algılamalardan bağımsız bir şekilde dış dünyada birer idea olarak mevcutlar ise, bu durumda hangi ideanın hangi kelime veya kavram ile eşleştirilmesi gerektiğini ifade etmek gerekmektedir. Diğer taraftan, herhangi bir etik nitelik sayı bakımından sadece bir idea ile temsil ediliyorsa, bu durumda farklı dillerden kelimelerin veya

¹⁹ William P. Alston, “Meta-Ethics and Meta-Epistemology”, *Values and Morals* (Ed. Alvin I. Goldman and Jaegwon Kim), D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1978, s. 276; Deigh, “Ethics”, ss. 287-288.

²⁰ R. M. Hare, *The Language of Morals*, Clarendon Press, Oxford, 1952, ss. 11-13; Deigh, “Ethics”, s. 288.

kavramların hangisinin ya da hangilerinin ilgili idea ile tam olarak örtüşüp örtüşmediğini sorgulamak gerekmektedir.

Platon'un diyalogları, etik değerlendirmeleri ifade etmek için kullanılan kelimelerin veya kavramların ilgili idea ile tam olarak örtüşüp örtüşmediğini izah etmek için sonu gelmez sorgulamalar ihtiva etmektedir. İyilik nedir? Peki, Tanrı bir şeyi iyi olduğu için mi arzu etmektedir? Yoksa, bir şey Tanrı arzu ettiği için mi iyidir?... Elbette bu ve benzeri sorgulamalar dilde kullanılan “iyilik” kelimesinin veya kavramının insanî algılamalardan bağımsız bir şekilde mevcut olduğu iddia edilen “iyi” ideası ile doğrudan ilişkilendirilme teşebbüsüdür.²¹ Hiç şüphesiz Platon düşüncesine yöneltilecek önemli eleştirilerden bir tanesi, ideaların indirgenemez nitelikte olmalarıdır.²² Bu yönüyle, etik değerlendirmelerin dilsel ifadeleri olan kelimeler veya kavramlar ile bu kelimelerin veya kavramların kendileri ile örtüştürülmesi gereken idealar arasındaki rasyonel uygunluk arayışı, ilgili teşebbüsteki insanî unsurun mevcudiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

Ahlâkî gerçekçilik kuramının bir diğer temsilcisi olan Aristoteles, Platon'dan farklı olarak, etik değerlendirmeleri deneysel ve deneysel olana indirgenebilen nitelikler olarak ele almaktadır. Bu durumda etik değerlendirmeleri ifade etmek için kullanılan iyi, kötü gibi kelimelerin veya kavramların hangi deneysel ya da davranışsal nitelikler ile ilişkilendirilmesi gerektiği önemli bir husustur. Ancak erdemli bir davranış sergilemek isteyen birey bu davranışını her ne kadar teorik düzeyde kendinde değeri olan “en üst iyilik”le yani mutlulukla ilişkilendirmeyi gaye edinse de, herhangi bir davranışın araçsal bir değer ile mi yoksa kendinde değeri olan en üst iyilikle mi ilişkili olduğunu tespit etmek her zaman kolay olmayabilir. Belki bu durumda teorik düzeyde iki aşamalı bir zorluktan bahsetmek mümkündür. Birincisi, doğal olarak gözlemlenebilen herhangi bir davranışa “iyilik” veya “kötülük” niteliği atfetmek; ikincisi ise, “iyi” olarak nitelendirilen bir davranış “en üst iyilik” ile ilişkilendirmek. Mesela, “randevuya vaktinde gelmek iyidir.” şeklindeki bir ahlâkî değerlendirmeyi tetkik edersek, herhangi bir bireyin randevu saatinde buluşma yerinde olup olmadığını olgusal olarak tespit etmek mümkündür. Lakin randevu saatinde buluşma yerinde hazır bulunma eylemi, kendi yapısı içerisinde bir “iyilik” veya “kötülük” niteliği barındırmamaktadır. Doğal veya deneysel bir dille ifade etmek gerekirse, bir kimse randevu saatinde buluşma yerine ya gelmiştir ya da gelmemiştir, bundan daha fazlası değil. Bu yönüyle, tıpkı dil-olgu münasebetini izah ederken olguların kendi doğal yapılarında epistemik bir değer olarak “doğruluk” veya “yanlışlık” içermediklerini ifade ettiğimiz gibi, doğal olarak gözlemlenebilen davranışların da kendi yapılarında etik değer olarak

²¹ Platon, *Euthyphron* (Çev. Pertev Naili Boratav, *Platon - Toplu Diyaloglar* içinde), Yargı Yayınevi, Ankara, ty, ss. 216-220.

²² Edward Regis, “Aristotle's Principle of Individuation”, *Phronesis*, Vol. 21, No. 2, 1976, s. 166.

“iyilik” ya da “kötülük” içermediklerini ifade etmemiz gerekmektedir. Yani, Aristoteles açısından, bu değerlendirmeler en nihayetinde insanî unsurun gündeme getirdiği rasyonel yansımalar görünümündedirler.

İkinci duruma yani, herhangi bir eylemi “en üst iyilik” ile ilişkilendirme girişimine gelince, birey teorik olarak bu en üst iyiliği gaye edinse ve davranışını ona göre şekillendirse de, her zaman objektif geçerliliğe sahip bir gaye birliği edinmek mümkün olmayabilir. Mesela, erdemli bir birey randevusuna uygun davranma eyleminin temel motivasyonunu en üst iyilik prensibi ile ilişkilendirirken, farklı bir birey aynı eylemin temel motivasyonunu sadakat imajı oluşturma, ticari verimliliği artırma gibi en üst beklentilerle ilişkilendirebilir. Benzer şekilde, bir birey en üst iyilik olarak mutluluğu, gözlemlenebilen doğal davranışlar üzerine yüklenen etik nitelikler olma bakımından bireyin ve toplumun dünyevi mutluluğu olarak algılamak, bir başka birey ise söz konusu mutluluğu dünyevi-uhrevi saadet olarak yorumlayabilir. Bu yönüyle, doğal olarak gözlemlenebilen davranışlardan hareketle hem herhangi bir davranışı “iyi” veya “kötü” olarak değerlendirmeyi hem de ilgili davranışı en üst iyilik prensibi ile ilişkilendirmeyi rasyonel bir insanî teşebbüs olarak ele almak mümkündür.

Dil ve değer arasındaki ilişkinin ontolojik düzeyini tartışmaya açtığımız son öğreti “ahlâkî öznelcilik”tir. Nitekim bu yaklaşımı benimseyen düşünürlerin etik nitelendirmelerin objektif gerçekliğini inkar ettiklerini ifade etmiştik. Yani onların pek çoğu, bir tercihin veya davranışın iyi ya da kötü olduğunu ifade etmekle aslında, bir duygunun, düşüncenin veya zihinsel durumun ilgili tercihe veya davranışa kişisel olarak yüklendiğini iddia etmektedirler. Bu şu demektir ki, bir etik değerlendirme unsuru olarak dilde kullanılan herhangi bir kelimenin veya kavramın ilişkilendirildiği davranış kişiden kişiye farklılık gösterebilmektedir. Yani bir bireyin, etik değerlendirme vasıtası olarak “iyi” kelimesi ile ilişkilendirdiği bir davranış farklı bir bireyin “kötü” kelimesi ile ilişkilendirmesi pekala mümkündür. Aslında dil ve değer arasındaki ilişkinin bu türünde insanî unsur sınırlı bir etken olmaktan ziyade, bilakis mutlak belirleyicidir.

IV. Dilin kullanımındaki yönelimsellik

Alman düşünür Franz Brentano (1838-1917) zihinsel ve fiziksel fenomen ayrımını gündeme getirmekle ön plana çıkan bir düşünürdür. Bu ayrımın temel tartışması olan “yönelimsellik” (intentionality) kavramı bir zihinsel durum göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır. Filozofun iddiasına göre, her bir psikolojik deneyim düşüncenin kendisine doğru yöneldiği zihinsel bir durum yani yönelimsellik ihtiva etmektedir.²³ Bu durumda salt fiziksel olgu ve bu olgunun

²³ Szrednicki Jan, *Franz Brentano's Analysis of Truth*, The Hague, Netherlands, 1965, ss. 14, 113; Dale Jacques, “Brentano”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999, ss. 100-101.

zihinsel deneyim durumu birbirinden tamamen farklı şeylerdir. Üstelik fiziksel olgulara dair psikolojik ve zihinsel deneyimlerin epistemolojiyi belirlediği varsayılırsa, bir bilgi ifadesi olarak gündeme getirilen önermelerin veya yargıların olguları gerçekte oldukları hal üzere yansıtma tartışmalı hale gelmektedir.

Tıpkı fiziksel olgulara dair psikolojik deneyimlerde olduğu gibi, ister bir betimleme isterse bir iletişim vasıtası olarak ele alınsın dilin kullanımında da yönelimselliğin mevcut olduğunu iddia etmek mümkündür. Çünkü insan dili, zihnindeki bir düşünceyi ve zihnindeki bir düşünce ile kastettiği şeyi açıklama yönelimi ile kullanmaktadır. Bu teşebbüs bazen sadece ve sadece olguları betimleme girişimi görünümünde iken, bazen de bireyin iç dünyasındaki duyguları, düşünceleri, beklentileri, metafizik kaygıları vb. yansıtma girişimi görünümündedir. Aslında insanın olgusal olanla birlikte, bu olgusal bağlamla izah edilemeyecek içerikte ve zenginlikte bir psikolojik yapıya sahip olması, dilde kullanılan kelimelerin anlamlılık bağlamını sadece belirli alanlarla sınırlandırmanın imkânsızlığını ortaya koymaktadır. Nitekim bin dokuz yüz otuzlu yılların en etkili düşünce ekolü olan mantıkçı pozitivizmin dili olgularla sınırlandırma girişimi günümüzde bir “betimleme yanılsı” (descriptive fallacy) olarak nitelendirilmektedir.²⁴ Çünkü onlar dilin tek felsefi fonksiyonunun doğru ya da yanlış önermeler ortaya koymak olduğunu iddia etmektedirler. Yani bu yaklaşıma göre, herhangi bir cümle olgusal olarak doğrulanamaz veya yanlışlanamaz ise, o cümle anlamsızdır.

Elbette mantıkçı pozitivistlerin dili olgularla sınırlandırma girişimlerinde temel gerekçe, olgusal içeriğe sahip olmamakla itham ettikleri metafizik ve etik değerlendirmeleri bilimsel faaliyetten dışlamaktır. Lakin kısa bir zaman sonra, dilin kullanımı ile alakalı bu katı tutuma yönelik ciddi eleştiriler yöneltilmektedir. Mesela, John L. Austin (1911-1960) ve John R. Searle (1932) gibi düşünürler, mantıkçı pozitivistlerin doğrulama ilkesinden ve dil filozoflarının betimleme teorilerinden farklı olarak, pragmatik bir dil felsefesi ortaya koymaktadırlar.²⁵ Bu teşebbüste ise, dilde kullanılan kelimelerin veya cümlelerin anlamlı olmak için olgusal olarak doğrulanma ya da betimsel içeriğe sahip olma zorunluluğu yoktur. Bir kelime veya cümle herhangi bir toplumda kullanılıyorsa bu kelime dilbilimsel bakımdan anlamlıdır. Bu yönüyle, kelimenin veya cümlelerin anlamlılığını belirleyen unsur “kullanım”dır.

Aslında Austin dilin kullanım çeşitliliğini izah ederek doğrudan mantıkçı pozitivist geleneği ve bu geleneğin temsilcileri olan dil filozoflarını

²⁴ Annalisa Baicchi, “Speech Act Theory”, (*Key Ideas in Linguistics and The Philosophy of Language*, Eds. Siobhan Chapman vd. içinde), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2009, s. 215.

²⁵ İlhan İnan, *Dil Felsefesi* (Ed. Demet Taşdelen), Açıköğretim Fakültesi Yay., No: 1615, ss. 103-110.

eleştirmektedir. Çünkü onun iddiasına göre, gündelik dil sadece doğruluk ve yanlışlık değeri taşıyan betimleme (constative) ifadelerini değil, aynı zamanda çeşitli söz edimlerini de içermektedir. Üstelik bu söz edimleri herhangi bir doğrulama ve yanlışlama ihtiva etmeseler bile dilbilimsel bakımdan anlamlıdırlar. Austin söz edimlerini “düz-söz edimi”, “edim-söz edimi” ve “etki-söz edimi” olmak üzere üç kısma ayırmaktadır. Öncelikle tasnifin ilk sırasında yer alan düz-söz edimi kendi içerisinde “seslendirme edimi”, “dillendirme edimi” ve “anlamlandırma edimi” olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Seslendirme edimi herhangi bir kelimeyi dile getirebilmek için gerekli olan sesleri üretme edimi iken, dillendirme edimi üretilen sesleri herhangi bir dilin yapısına uygun hale getirme edimidir. Anlamlandırma edimi ise herhangi bir kelimenin gramer veya sözlük bakımından delaletini belirleme ya da delalet belirsizliğini ortadan kaldırma edimidir. Kısacası Austin açısından düz-söz edimi, anlamlı bir dilbilimsel açıklamanın üretilme eylemidir.²⁶

Tasnifin ikinci sırasında yer alan edim-söz edimi, bir konuşmacının herhangi bir dilbilimsel açıklamayı dile getirirken yönelimsel olarak gerçekleştirdiği eylemdir. Mesela, “Bu köprüyü Yavuz Sultan Selim Köprüsü olarak adlandırıyorum.”, “Sizi karı-koca ilan ediyorum.” şeklindeki ifadeler hem söylem hem de eylem ihtiva etmektedirler. Tasnifin üçüncü ve son sırasında yer alan etki-söz edimi ise, bir dilbilimsel açıklamayı dile getirme neticesinde dinleyici üzerinde bir etki meydana getirme eylemidir. Austin açısından, gerekli koşulları ihtiva ettiği durumda söz edimleri başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır.²⁷

Austin’in söz edimleri kuramını dikkate aldığımız zaman düz-söz, edim-söz ve etki-söz edimlerinin her birinin yönelimsellik ihtiva ettiğini görmekteyiz.²⁸ Çünkü bu bağlamda herhangi bir dilbilimsel açıklamayı dile getiren kimse, bu açıklamanın yanısıra bir de edim yani, eylem ortaya koyma yönelimi içerisinde yer almaktadır. Aslında dilin sadece söz edimleri cihetiyle değil, aynı zamanda olguları açıklama yönüyle de yönelimsellik ihtiva ettiğini iddia etmek mümkündür. Çünkü insan dili, ister betimleme isterse iletişim yönüyle ele alsın, her durumda zihnindeki belirli bir amaca binaen kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle, tabiat kendisini doğrudan insana sunmadığına göre, insan bir söz edimini gerçekleştirmek veya bir olgusal bağlamı betimlemek için dile müracaat etmektedir. Bu yönüyle, hem bir söz edimi hem de olgusal bağlama dair bir betimleme eylemi insan zihninden yani, onun yönelimselliğinden mutlak bağımsız bir teşebbüs değildir. Mesela, “Dünya yuvarlaktır.” şeklindeki olgusal

²⁶ Michael Morris, *An Introduction to the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, ss. 231-239; Altınörs, *Dil Felsefesi*, ss. 181-185.

²⁷ İnan, *Dil Felsefesi*, ss. 104-105.

²⁸ Kent Bach, “Speech Act Theory”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999, s. 869.

bir betimlemeyi dile getirmiş olsak bile, “Ben dünyanın yuvarlak olduğunu ‘*açıkliyorum*’.” diyerek ilgili betimlemeyi bir düz-söz edimine dönüştürebilir ve böylelikle ondaki örtük yönelimselliği açığa çıkarabiliriz. Aynı şekilde, “Dünya yuvarlaktır.” şeklindeki olgusal betimlemeyi veya önermeyi, “‘Dünya yuvarlaktır.’ önermesine ‘*doğruluk değeri atfediyorum*.’” diyerek bir düz-söz edimine dönüştürebilir ve ondaki örtük yönelimselliği açığa çıkarabiliriz. Elbette burada, olgusal betimlemeler ortaya koyarken ya da onlara doğruluk değeri atfederken olguların tamamen göz ardı edildiğini iddia etmiyoruz. Bilakis, tabiatın kendisi doğruluk ve yanlışlık içermediğine göre, bu doğruluk değerlerini insan zihninin olgusal olanı açıklama maksadıyla önermelere yüklediğini iddia ediyoruz.

İnsan zihni olgusal alanı betimleyen önermelere doğruluk ve yanlışlık olmak üzere epistemik değerler yüklediği gibi, bazı tercihlere ve davranışlara da iyilik ve kötülük olmak üzere etik değerler yüklemektedir. Lakin bu iki farklı değerlendirme biçimindeki şu farklılığa dikkat çekmek gerekmektedir ki epistemik değerlendirmelerde olgusal bağlam daha belirleyici iken, etik değerlendirmeler ise doğrulama veya yanlışlama gibi bilimsel bir kaygı gütmeyen insanın bizzat ürettiği veya benimsediği değerler dünyasıdır. Bu yönüyle insan, ister idealist veya realist ahlâkî gerçekçiliği isterse ahlâkî öznelciliği dikkate alsın, doğrudan kendi ihtiyaçlarıyla, zihinsel tutumlarıyla, tarihiyle ve kültürüyle ilgili bir değer üretme veya benimseme süreci içerisinde.

Pragmatik geleneği temsil eden dil filozoflarının dilin kullanım çeşitliliği ile kanaatlerinden hareketle çoğulcu bir etik kuramın tercih edilebileceğine işaret etmek mümkündür. Mesela, bir kimse olgusal bağlamla ilişkilendirebildiği durumlarda realist ve doğalcı bir etik değerlendirme tercihinin yönelirken, olgusal bağlamla ilişkilendiremediği durumlarda ise idealist ve akılcı bir etik değerlendirme tercihinin yönelebilir, hatta bu iki tercihin yanısıra kendi öznel dünyası içerisinde bazı değerler üretebilir. Çünkü insanı, etik değerlendirme veya tercih bakımından sadece bir kuram ile sınırlandırırsak, onu ilgili etik kuramların tercihinin tutsak olan bir birey olarak nitelendirmemiz gerekmektedir. Halbuki insan, ister ahlâkî öznelciliği isterse idealizmin veya realizmin ahlâkî gerçekçiliğini dikkate alsın, her bir durumda ilgili kuramı ya da kuramları tercih etme iradesini gösterme bakımından bir tercihte bulunmakta ve böylelikle, bireysel bir değerlendirme ediminde bulunmaktadır.

Belki de etik ile alakalı araştırmaların temel gayesi “evrensel ahlâk ilkeleri”ni elde etmekten yani, bir sistem tesis etmekten ziyade, pratik problemlerin çözümüne katkı sağlamaktır. Elbette bazen pratik problemlerin çözümüne katkı sağlamaları için evrensel ahlâk ilkeleri olarak varsayılan prensiplere müracaat edildiği ve ilgili bazı problemlerin bu evrensel genelleme örnekleri ile çözülebildiği görülmektedir. Lakin bu durum etiği tek tip bir ilkeler

bütünü olarak ele almanın uygun olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü, şayet etiğin metafizik bir temele sahip ve objektif olduğu iddia edilirse, bu durumda insanların neden bu objektif ilkeler üzerinde mutabakat sağlayamadıklarını izah etmek gerekmektedir.²⁹ Diğer taraftan, bazı düşünürler etiği tek bir ilgi veya gaye ile ilişkilendirmekten ziyade, farklı türden ilgiler üzerine dayandırmaktadırlar. Bu yönüyle etik, farklı türde olsalar bile her bir insanî ilgiyi konu edinen farklı yapıları ihtiva edebilmektedir. Hatta o herhangi bir etik meselenin sadece güncel yönünü değil, aynı zamanda tarihsel algı bağlamını da dikkate almaktadır.³⁰ Mesela, Dewey (1859-1952) etik temellendirme bakımından sadece ve sadece bağımsız ve yegane bir ahlâkî motivasyonun mevcut olduğunu iddia eden kanaatleri inkar etmekte ve böylelikle, Kant'ın "iyi niyet" ve Bentham'ın (1748-1832) "empati" ilkelerini eleştirmektedir.³¹

Dil ve değer arasındaki ilişkinin biçiminden anlaşıldığı kadarıyla, iki önemli hususun gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade etmek önem arz etmektedir. Birincisi, insan dili, ister betimleme isterse iletişim vasıtası olsun, zihnindeki bir amaca yani, yönelime binaen kullandığı gibi, etik değerlendirmeleri de ister öznel isterse idealist veya realist gerçeklikler olsunlar, zihnindeki bir amaca yani, yönelime binaen tercih etmekte veya benimsemektedir. Yani, hem dilin kullanımında hem de etik değerlendirmelerin tahsisinde bir yönelimsellik mevcuttur. Diğer taraftan, dilin kullanımını sadece olgusal betimlemeler ile ilişkilendirmek mümkün olmadığı gibi, etik temellendirme bakımından insanın ilgilerini sadece bir veya bir kaç kuram ile sınırlandırmak da pek mümkün görünmemektedir.

V. Dilin değerleri aktarma işlevi

Herhangi bir anlam içeriği ile eşleş-tiril-memiş kelime, ağızdan çıkan sestene daha fazla bir şey ifade etmeyeceğine göre, dilde kullanılan kelimelerin anlam çerçevesinin belirlenmesi dil filozoflarının temel ilgisidir. Göndergeci anlam kuramını benimseyen dil filozofları dildeki kelimelerin anlam çerçevelerini olgularla sınırlandırmayı hedeflemekte ve böylelikle, olgusal karşılığa sahip olmayan kelimelerin anlamsızlığını ima etmektedirler. Mesela zihinci anlam kuramını benimseyen John Locke (1632-1704) bir kelimenin anlam çerçevesini zihinsel olanla ilişkilendirirken, göndergeci kuramı benimseyen Frege ise anlamı, bir nesnenin kendisini sunuş biçimi olarak ele almaktadır.³² Dil ve olgu arasındaki ilişkinin tesis edilmesini gaye edinen bu ve benzeri teşebbüsler, anlamı özetle zihin, dış dünya, davranış ve kullanım gibi hususlarla ilişkilendirme gayreti içerisine girmektedirler.

²⁹ Hilary Putnam, *Ethics without Ontology*, Harvard University Press, Cambridge, 2004, ss. 74-75.

³⁰ Putnam, *Ethics without Ontology*, ss. 4-5.

³¹ Putnam, *Ethics without Ontology*, ss. 8-9.

³² Altınörs, *Dil Felsefesi*, ss. 59-60, 167.

Dil ve değer arasındaki ilişkiye gelince, bazı etik değerlendirmeler olgusal betimlemelerden esinlenen değer yüklemeler iken, bazı etik değerlendirmeler ise olgusal bağlamla doğrudan ilişkili olmayan değer yüklemelerdir. Aslında, olgusal olanla doğrudan ilişkili olsun veya olmasın, her iki durumda da bizzat insan değer atfeden veya değer yükleyen konumundadır. Çünkü öznel ve doğal değer algılarında birey veya toplum, ya da her ikisi birden, herhangi bir tercihe veya davranışa doğrudan değer atfetmektedirler. Diğer taraftan, etik değerlerin idealist, realist veya dini bir gerçeklik olarak zaten mevcut oldukları varsayılan durumda ise, bireyin bu değerleri kendi ruhunda içselleştirebilmek için söz konusu gerçeklikle alakalı kabul veya red cihetinden iradî bir beyan yani, ikinci bir değerlendirme ortaya koyması gerekmektedir.

Hangi kuram tarafından ortaya konulursa konulsun, herhangi bir etik değeri ifade eden dilsel ifade veya kavram zaman içerisinde ilgili değer taşıyıcısı konumuna gelmektedir. Çünkü değerler başlangıç itibarıyla doğrudan ihtiyaçlarla, zihinsel durumlarla, tercihlerle, davranışlarla, olgularla, metafizik gerçeklikle vb. ilişkili olsalar da, zamanla bu ilişkili durumların değer yükü adeta kavramlar üzerine yüklenir hale gelmektedir. Yani değerlendirme faaliyeti bir yönüyle, ilgili kelimelere anlam yükleme edimine dönüşmektedir. Ulusal ve uluslararası kültürel yapıların temel taşları olan bu kavramlar ise “olan” ve “olması gereken” hususunda bireylere ve toplumlara yol göstermekte, kendileri vasıtasıyla iyi ve kötü birbirinden ayırt edilmekte, eğitim-öğretim onlara göre dizayn edilmekte, hatta kimi bireyler bazı kavramların değer içeriklerini muhafaza etmek için yoğun mücadelelere girişmekte ve ilgili değerleri istismar edenleri kavramların içini boşaltmakla itham etmektedirler.

Aslında dil ve değer arasındaki ilişkinin mantıksal zeminini, dil ve düşünce arasındaki münasebetle iki yönden ilişkilendirmek ve temellendirmek mümkündür. Birinci durumda, birey zihnindeki bir düşünceye binaen herhangi bir tercihe veya davranışa değer yüklemekte ve bu değerlendirme edimini dil vasıtasıyla ifşa etmektedir. Yani birey, bir değer yükü olarak duygularını, zihinsel tutumlarını, metafizik gerçeklik kabullerini, tarih ve kültür algılarını dil vasıtasıyla yönelimsel olarak ifade etmektedir. İkinci durumda ise, etik kavramlar bireyin söz konusu değerlerini ifade etmekten ziyade, bizzat muhatapların zihinlerinde yeni duygular, tutumlar, metafizik gerçeklik kabulleri, tarih ve kültür algıları oluşturmak için kullanılmaktadır. Bu yönüyle dil, değerlerin hem teşekkülünde hem de aktarılmasında önemli bir unsurdur. Hatta bazen değerlerin ve kavramların ömür süreleri bile birbirleriyle o kadar benzeşirler ki, sanki bir değer ortadan kalkması bir kavramın dilsel kullanımının nihayete ermesi gibidir. Değerler bilançosunun sık sık yazılıp bozulduğu bir çağda ve toplumda “diğergâmlık” ve “hamiyetkârlık” gibi erdemlerin ortalıkta pek görünmemesi belki de bu hususu örneklendirmek için uygundur. Bu minvalde, değerlerin muhafaza edilebilirliği, değerler eğitimi, değer emperyalizmi, değersizleştirme

teşebbüsleri gibi güncel konular, dil ve değer arasında sadece ontolojik bir münasebetin mevcudiyetini değil, bilakis daha fazlasını ihtiva etmektedirler.

VI. Sonuç

Dil ve olgu ya da dil ve değer arasındaki münasebetin mevcudiyeti tartışma götürmez bir gerçektir. Çünkü hem olgu hem de değer kendilerine dair epistemolojik çerçevenin çizilebilmesi için dile ihtiyaç duymaktadırlar. Diğer taraftan, insanî unsurun tam olarak dışta bırakıldığı bir münasebet olmasa bile, daha somut düzeyli bir teşekkül olduğu için dil ve olgu arasındaki ilişki, dil ve değer arasındaki ilişkiden daha az spekülatif bir yapıdadır.

Bireylerin zihinlerindeki kanaatleri yansıtmaları bakımından değerler başlangıç itibariyle bazı tercihlere ve davranışlara yönelik nitelendirmeler olsalar da, değer kavramı zamanla toplumlarda kullanılan dillerin anlam bağlamları içerisinde yapısal hale gelmektedir. Yani, dil felsefesi açısından değer kavramı, zihinsel yönelimlerin açıklandığı, eylemlerin ve söylemlerin neticelerinin değerlendirildiği dilbilimsel kullanım (pragmatic) içerisinde ele alınmaktadır. Bu yönüyle dildeki anlamlar, toplumlardaki değerlere ilişkin eylemlerin biçimlerini belirleyen yönelimleri yani, gayeleri bünyelerinde barındırmaktadırlar.

Farklı ontolojik ve epistemolojik düzeyli etik kuramlar mevcut olsa da, bu kuramların her biri insanî ilginin sadece belirli yönlerini ön plana çıkarmaktadırlar. Mesela, doğalcı kuramlar metafizik eğilimleri, akılcı kuramlar ise duygu eğilimlerini göz ardı etmektedirler. Nitekim bu ve benzeri teşebbüsler, pragmatik boyutuyla dil felsefesinin açıkça ortaya koyduğu gibi, bir değer alanı olarak insanî ilgileri sınırlı bir alanla ilişkilendirme girişimidirler. Ancak kullanım çeşitliliği bakımından dilin insanî ilginin farklı yönleri ile doğrudan ilişkili olması, çoğulcu bir etik yaklaşımın tercihine yönelik önemli bir ipucu görünümündedir.

Etik kavramlar dilsel bir ifade biçimi olarak bireysel ve toplumsal yönelimleri yansıtmakla birlikte, muhatapların zihinlerinde değer yargıları oluşturma işlevine de sahiptirler. Nitekim bu işlev bir yönüyle, ahlâkî eğitimin imkânı, tarihi ve kültürel birikimin muhafazası gibi hususlara katkı sağlarken, bir yönüyle de, etik kavramların kullanım bağlamında edilgen bir yapıya sahip olan insan zihninin ihtiyat gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır. Mesela, insan zihni “gelişmekte olan ülkelere demokrasi götürme” söylemini ahlâkî teşebbüsün dilbilimsel bir ifadesi olarak algılasa da, bu ifade kapitalizmin sömürsünü örtbas etmek için dile getirilen bir duman perçesi olabilir. Bu yönüyle, ister değerlerin teşekkülü isterse değerlerin aktarımı veya istismarı bağlamıyla ele alınsın, dil ve değer arasındaki tartışma her dönem geçerliliğini devam ettirmektedir. Çünkü dil, bireysel ve toplumsal yönelimlerin kendisi vasıtasıyla dışa yansıtıldığı bir sanattır.

KAYNAKÇA

- Alston William P., “Meta-Ethics and Meta-Epistemology”, *Values and Morals* (Ed. Alvin I. Goldman and Jaegwon Kim), D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1978.
- Altınörs Atakan, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Aschenbrenner Karl, *The Concepts of Value: Foundations of Value Theory* (First Edition), D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1971.
- Ayer Alfred Jules, *Dil, Doğruluk ve Mantık* (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bach Kent, “Speech Act Theory”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999.
- Baicchi Annalisa, “Speech Act Theory”, (*Key Ideas in Linguistics and The Philosophy of Language*, Eds. Siobhan Chapman vd. içinde), Edinburgh University Press, Edinburg, 2009.
- Deigh John, “Ethics”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999.
- Fârâbî, *Kitâbu'l-Hurûf* (Tahk. ve Takd. Muhsin Mehdî), Dâru'l-Meşrik, Beyrût, 1990.
- Frankena William K., *Ethics* (Second Edition), Prentice-Hall, New Jersey, 1973.
- Frege Gottlob, “Anlam ve Gönderge Üzerine” (*Anlam*, Ed. Mark Richard, içinde, Çev. Halil Kayıkçı), Gugukkuşu Yayınları, Ankara, 2012.
- Gaudet Eve, *Quine on Meaning*, Continuum, London, 2006.
- Gethin Amorey, *Language and Thought*, Intellect, Exeter, 1999.
- Hare R. M., *The Language of Morals*, Clarendon Press, Oxford, 1952.
- Hylton Peter, *Quine*, Routledge, New York, 2007.
- İnan İlhan, *Dil Felsefesi* (Ed. Demet Taşdelen), Açıköğretim Fakültesi Yay., No: 1615.
- Jacquette Dale, “Brentano”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999.
- Kenny Anthony, *Frege An Introduction to the Founder of Modern Analytic Philosophy*, Blackwell Publishers, Malden MA, 2000.
- Kuusela Oskari, *Key Terms in Ethics*, Continuum, London, 2011.
- Lemos Noah M., “Value”, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999.
- Lennox J. G., “Health as An Objective Value”, *The Journal of Medicine and Philosophy* 20: Kluwer Academic Publishers, 1995, ss. 499-511.
- Lycan William G., *Philosophy of Language A Contemporary Introduction*, Routledge, New York, 2008.

Miller Alexander, *Philosophy of Language* (Second Edition), Routledge, New York, 2007.

Morris Michael, *An Introduction to the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Özcan Zeki, *Dil Felsefesi I (Mantıkçı Paradigma)*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Platon, *Euthyphron* (Çev. Pertev Naili Boratav, *Platon - Toplu Diyaloglar* içinde), Yargı Yayınevi, Ankara, ty.

Putnam Hilary, *Ethics without Ontology*, Harvard University Press, Cambridge, 2004.

Quine W. V., *From a Logical Point of View*, Harper and Row, New York, 1963.

Quine W. V., *Pursuit of Truth*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.

Quinn Philip L., "Philosophy of Religion", *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Second Edition), (Ed. Robert Audi), Cambridge University Press, New York, 1999.

Regis Edward, "Aristotle's Principle of Individuation", *Phronesis*, Vol. 21, No. 2, 1976, ss. 157-166.

Smart William, *An Introduction to The Theory of Value* (Fourth Edition), Macmillan and Co. Limited, London, 1931.

Srzednicki Jan, *Franz Brentano's Analysis of Truth*, The Hague, Netherlands, 1965.

Ural Şafak, *Pozitivist Felsefe*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2012.

Wittgenstein Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus* (Çev. Oruç Aruoba), Metis Yayınları, İstanbul, 2011.